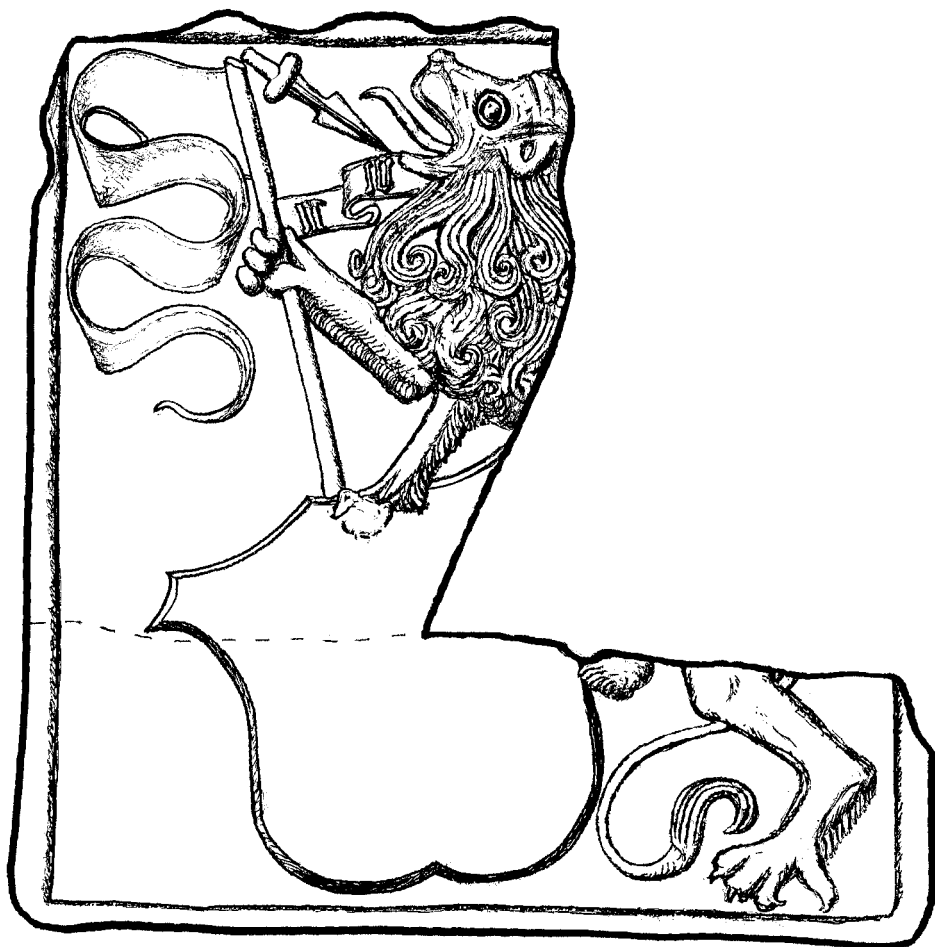

Čeněk Pavlík – Michal Vitanovský

Tajemný lev

Ve sbírce Regionálního muzea v Mikulově se od roku 1976 nalézá zbytek pozdně gotického reliéfního kachle s velmi pozoruhodnou ikonografií. Muzeum jej získalo jako dar a je evidován pod evidenčním číslem A/M 970. Jako místo nálezu dárce uvedl pouze Hradní ulici v Hustopečích u Brna. Název nutně přitahuje pozornost k tamějšímu hradu, avšak staré sídlo už na přelomu 13.–14. zaniklo (Plaček 2001, 262–263). Stálo na západním okraji městečka a ve středověku jej s náměstím spojovala jedna z hlavních ulic s výstavnějšími domy, která si jistě zachovala svou prestiž i po zániku objektu.

Kachel typologicky patří mezi základní řádkové komorové kachle čtvercového formátu. Jeho čelní vyhřívací stěna (dále ČVS) se zachovala cca ze dvou třetin a skládá se ze dvou spojitelných dílů. Velikost stran se rovná 200×200 mm. Materiál je jemný, cihlově zbarvený,

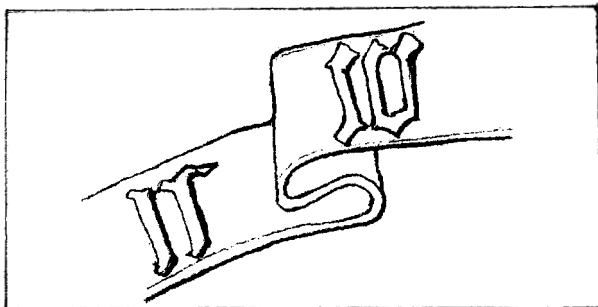

Čelní plocha studovaného kachle z Hustopečí (místo spojení dvou zlomků vyznačeno přerušovanou čarou).
(kresba Čeněk Pavlík)

režný. Z komory se dochovaly nepatrné, nezakouřené zbytky. Nahoře a dole uprostřed těsně za ČVS jsou proráženy elipsovité záchytné otvory v průměru cca 5×10 mm. Reliéf místy zanesly zbytky druhotně usazené malty, přichycené po zániku kamenného tělesa.

Popis reliéfu

Stojící lev s otevřenou tlamou bez znázornění zubů se opírá přední tlapou o tzv. kolčí štít bez heraldické figury. V druhé tlapě drží zlomené kopí s prázdnou vlnající korouhvi. Dochovalou část ocasu má svěšenou mezi zadními nohama. Před jeho hlavou se vine drobná nápisová páska s písmeny. Okrajová lišta je jednoduchá, hranolová. Jde o hodnotný reliéf se smyslem pro detail, pojatý s pozdně gotickou hravostí, ostrý a plastický. Za dobu jeho vzniku lze podle výtvarného projevu označit druhou polovinu 15. až počátek 16. století.

Část (?) gotického minuskulního nápisu (detailní výřez). (kresba Čeněk Pavlík)

Interpretace reliéfu

Přestože máme z reliéfu zachováno jen přibližně 70 % plochy, můžeme při ikonografické interpretaci vyjít z několika důležitých znaků, které jsou našťastí k dispozici. Především u hlavního motivu nejde o prosté vyjádření lva jako reálného zvířete. Skutečnost, že drží štít a kopí s praporcem, ho jednoznačně posouvá do jiné roviny. Absence znamení na štítu a korouhvi je záměrná. Není důsledkem defektu nebo technické nedokonalosti.

Jestliže zobrazení lva na kachlových reliéfech v českých zemích bylo v raném a vrcholném středověku výhradně heraldické, pak koncem 15. století se u nás začala objevovat i jeho neheraldická zpodobení. Zdá se, že šlo o zahraniční vlivy a jejich prostřednictvím se u nás počaly objevovat neobvykle nebojovné pozice lvů, často neutrální, někdy dokonce pasivní a v defenzivě. Pro lva z Hustopečí toto pojetí neplatí, alespoň co se týče dynamiky jeho pozice. Energickým pohybem a gestem má blíž k alegorickým kachlům, na kterých je český lev v konfrontaci s drakem. Tři známé verze tohoto typu, z Lipnice, Chrudimi, Zelené Hory a neidentifikované lokality (Pavlík - Vitanovský 2004, kat. č. 843–845), směřují při své interpretaci nejspíš do oblasti dobových společenských zápasů.

Chybějící část našeho reliéfu nejsme schopni spolehlivě rekonstruovat. To způsobilo, že pro jednoznačný heraldický výklad, který se nabízí jako první, nemáme k dispozici rozhodující detaily. Zobrazené zvíře nemůžeme vykládat například jako českého lva, protože na dochované části bohužel není sebemenší stopa po dvojitěm ocasu a koruně. Z uvedených heraldických detailů charakterizujících české zemské znamení je pro kachle důležitější dvojitý ocas než královská koruna. Máme totiž větší množství příkladů, kdy autor kachlového reliéfu při tvorbě českého lva korunu prostě vnochal (stejný jev najdeme i v té nejprestižnější dobové ukázce, v Bibli krále Václava IV.), anebo se mu nevešla do formátu (Pavlík - Vitanovský 2004, kat. č. 822, 827, 832, ad.). Ani dochovaná část nápisové pásky mnoho nepomůže. Minuskulní litery možno při troše benevolence číst jako „le w“. Z uvedeného plyne, že všechny čtyři následující verze výkladu jsou hypotetické. Heraldický výklad nabízí dvě možnosti, následuje verze z oblasti symbolické a poslední je uměleckohistorická.

I. Za předpokladu, že na chybějící části jsou atributy českého zemského znamení, existuje možnost heraldického výkladu opřené o historickou situaci konce 15. století. Česká

země měly v té době dva panovníky. Vladislav Jagellonský ovládal s obtížemi Čechy, Matyáš Korvín pak vedlejší země Koruny a Moravu. Patová situace neměla v dané chvíli vojenské řešení, a tak nastoupila diplomacie. Výsledkem byla dohoda o vzájemném nástupnictví na český nebo uherský trůn v případě smrti jednoho ze soupeřících panovníků. Olomoucký mír roku 1479, který dohodu formuloval, byl jednoznačně výhodnější pro Matyáše. V obecné rovině znamenal ztrátu prestiže českého státu. Stav, ve kterém ve středoevropském prostoru dominoval nad českým králem Matyáš Korvín, trval až do roku 1490, kdy uherský král náhle zemřel.

Popsaný sled historických událostí, charakterizující česko-uherské vztahy poslední čtvrtiny 15. století, umožňuje vyložit náš reliéf jako ilustraci nemohoucnosti českého královského lva. Prázdný štít i praporec, zlomené kopí, případná absence koruny, to vše jsou znaky neschopnosti, bezbrannosti a slabosti. Tak by bylo možno jasně vyjádřit úpadek váhy českého státu a jeho vlivu na Moravě – na zbytku pásky by nápis mohl pokračovat např. slovem „český“.

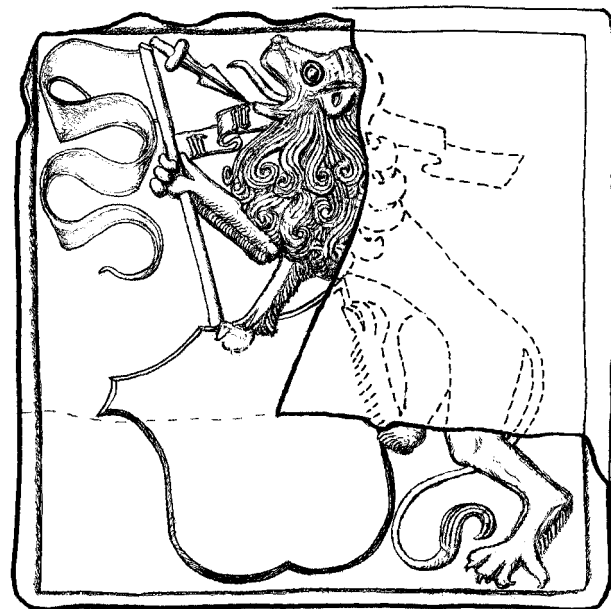
II. Jestliže bylo na chybějící části reliéfu lví tělo s jedním ocasem, pak by neplatila předchozí možnost výkladu, a přicházela by v úvahu jiná, ale také heraldická. Jednoocasý lev náleží jako heraldická figura mnoha rodům nižší i vyšší šlechty. Jen namátkou můžeme zmínit Březnické z Náchoda, rytíře z Račíněvsí, ale i pány z Plavna a z Valdštejna. Pokud je nám známo, město Hustopeče, místo nálezu kachle, nemá ve své historii souvislost s některým z rodů erbu lva. Městský znak, a to bez figury lva, je znám až od roku 1572. Lokalita, kde byl kachel nalezen, nám tedy při této výkladové verzi nepomůže. Kdybychom se přidrželi možnosti vyložit téma reliéfu rodovým znakem, pak vzhledem k širšímu regionu můžeme počítat i s rody uherskými a rakouskými. Zde však vyvstává závažný problém – erbovní lví šlechtických rodů mají oháňky za tělem hrdě vztyčené, což ostatně odpovídá heraldickým zvyklostem.

III. Obecně symbolický výklad fragmentu kachlového reliéfu lva s prázdným štítem a zlomeným kopím dává také víc než jednu možnost. Především je možné vyjít z antické tradice, ve které zlomené kopí znamenalo vojenskou porážku. Konkrétní interpretace zmíněného detailu by z něj dělala ústřední významotvorný motiv. Mohla by fungovat v obecné rovině, tedy jako porážka lva, krále zvířat, ztělesnění síly a statečnosti. Stejně by ale mohla doplnit i oba předchozí heraldické výklady jako symbol vojenské porážky českého království anebo nějakého konkrétního rodu se lvem v erbu.

Jinou symbolickou možnost výkladu nabízí porovnání s již zmíněnými známými pozdně gotickými kachli neheraldického zaměření. Tato zobrazení mohou lvu, často ležícímu, nanejvýš přidělit roli strážce, nikoli však bojovníka. V německé literatuře se u těchto pro nás atypických lvů dokonce používá termín „příkrčený lev“. Příklad máme na kachli importovaném z Podunají (Menoušková 1999, 375–377, obr. 1, 3.1, 3.2; Pavlík – Vitanovský 2004, kat. č. 438), nalézaném u nás většinou na moravských lokalitách, pro který bývá užíván název „zklamaný lev“. Je skutečně ve zkroušené pozici s ocasem staženým mezi nohy, a aby nebyla mýlka, je při spodní okrajové liště tohoto reliéfu německý nápis „scham dich“ (styd se). Jiný příklad pokořeného lva představuje nekorunovaný jednoocasý lev z Jindřichova Hradce, který je za krk řetězem přivázan ke stromu (Durdík 1988, obr. 15; Pavlík – Vitanovský 2004, kat. č. 430). Velmi zajímavý je též jednoocasý korunovaný lev s ocasem vtaženým mezi nohy z Pražského hradu (Brych – Stehlíková – Žegklitz 1990, kat. č. 183; Pavlík – Vitanovský 2004, kat. č. 431). Naopak uvolněně působí odpočívající lev nalezený na hradě Landštejně (Pavlík – Vitanovský 2004, kat. č. 439), známý také z maďarského Budína. Pro úplnost uvedme ještě řadu ležících (odpočívajících) nekorunovaných lvů s ocasem propleteným mezi nohama, vyskytujících se na kachlích římsového typu (Brych 2004, kat. č. 199–205; Pavlík – Vitanovský 2004, kat. č. 432–434). Po tomto stručném výčtu je jasné, že zobrazení lva „s problémy“ není v daném období zcela ojedinělé. Žádný z výše uvedených kachlových reliéfů však není ikonograficky tak bohatý jako lev z Hustopečí – například zbraň a štít

Kresebná rekonstrukce možné dvouocasé, korunované verze.
(kresba Čeněk Pavlík)

Kresebná rekonstrukce možné jednoocasé, nekorunované verze.
(kresba Čeněk Pavlík)

nemá ani jeden. Při srovnávání s uvedenými typy lvů nejde ani o vizuální podobnost, protože figura na kachli z Hustopečí je plná energie a napětí. Určitou shodu můžeme vidět spíš v bezvýhodné situaci, ve které se lev nalézá, když jeho zbraň je nefunkční a prázdný štít hovoří o absenci znamení, pro něž by stálo za to bojovat.

IV. Konečně poslední výkladová verze, s níž je možné pracovat, nemá žádnou historickou ani heraldickou souvislost. Vychází zcela z logiky umělecké tvorby, respektive z logiky slohového vývoje, a mohla by souviset s pozdně gotickými formalistickými hříčkami a dekorativizmem. Z výtvarného umění této doby známe zejména v architektuře více příkladů různých záměrných nedokonalostí nebo zdánlivých defektů. Velmi známá je „změklá“ fiála nad vchodem do brněnské radnice. Méně známý je příklad z jihočeského kostela v Zátóni. V jeho klenbě je jedno z žeber jakoby prasklé, a kameník ho proto „spojil“ čepem. Ve skutečnosti je tato formální pozdně gotická hříčka samozřejmě útvarem vysekaným z jediného kusu kamene. Nebylo tedy nic třeba spojovat, to jen stavitel demonstroval svůj vtip a technickou zdatnost.

Z podobného úhlu pohledu by zlomený hrot kopí na kachli z Hustopečí neměl žádný symbolický význam, ale byl by výsledkem hravosti tvůrce, který zinscenoval zdánlivý nedostatek místa pro ukončení kopí, aby mohl kompoziční problém neobvykle a efektně řešit „odlomením“ jeho špičky. Prázdný štít pak může

souviset s používáním heraldických štítků ne již jako nositelů znamení, ale jako dekorativní článek bez hlubšího významu.

Je nemilé, že ani v jednom případě nemůžeme dospět k závěru, který by nebyl hypotetický. Lev střeží své tajemství. Existuje však ještě jedna možnost, která je alespoň poodhalí – vizuální proporční analýza pomocí kresebné rekonstrukce. Hypoteticky lze totiž nakreslit dvě zmíněné alternativy ztvárnění lvího ocasu na zbylé ploše, neboť jeho nemalá část se zachovala. Na první kresebné rekonstrukci je experimentální verze dvouocasá, na druhé jednoocasá. Při pohledu na variantní kresby zaujmou následující skutečnosti:

1. Verze dvouocasá není dostatečně přesvědčivá, protože zachovalá část stočená mezi nohy zvířete je příliš velká a zbylý prostor v zásadě jinou alternativu neumožňuje. (Předpoklad, že dvě ramena oháňky se rozbíhala v úhlu 180°, můžeme oprávněně považovat za málo pravděpodobný.)
2. Nezdá se, že zachovalá část byla nějakým vedlejším výhonkem bohatě dekorativního pozdně gotického ztvárnění lvího ohonu.
3. Verze jednoocasá se jeví z kompozičního hlediska jako logičtější, předpokládané pokračování nápisové pásky má prostor k rozvinutí (více by vynikla i možná královská koruna) a reliéf jako celek je proporčně vyvážený.

Pomyslná miska vah se tedy přiklání k verzi jednoocasé (s korunou či bez), v této studii blíže popsané pod bodem č. III. Definitivní rozřešení samozřejmě nastane až v okamžiku, kdy bude nalezena chybějící část nebo případná předloha, podle níž reliéf vznikl. Věřme, že dřív nebo později k tomu dojde.

Literatura:

- Brych, V., 2004: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Praha.
- Brych, V. – Stehlíková, D. – Žegklitz, J., 1990: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Praha.
- Dějiny, 1984: Dějiny českého výtvarného umění. Sv. I/2. Praha.
- Durdík, T., 1988: Deset let archeologického výzkumu hradu v Jindřichově Hradci (1975–1986). In: Zpravodaj oboru památkové péče, B-1. České Budějovice.
- Krásá, J., 1974: Rukopisy Václava IV. Praha.
- Menoušková, D., 1999: Ikonografie a ikonologie v kontextu středověkých reliéfně zdobených kachlů z Brna. AH 24, 375–385.
- Myslivoček, M., 1993: Erbovník. Praha.
- Palacký, F., 1908: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha.
- Pavlík, Č. – Vitanovský, M., 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Petráň, J., 1970: Český znak. Praha.
- Plaček, M., 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Sedláček, A., 2001: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Sv. 2. Praha.